

Honti János

**Népköltészetről és
irodalomról**

1936
BUDAPEST

Our gratitude is due to the nameless and forgotten (oilers, whose patient thought and active exertions have largely made us what we are.

(Frazer.)

Az irodalomtudomány, megtagadva romantikus gyökereit, manapság alig, vagy egyáltalán nem foglalkozik a népköltéssel; legfeljebb csak kelletlenül megemlíti, ha már nem kerülheti el. Nem is akar belemélyedni, hanem részint a romantikától öröklött – de élmény-tartalmukat már elvesztett –, részint pedig hazafias áramlatoktól sugalt *szólamokkal* intézi el. Ezek a szólamok sohasem értéklik kedvezőtlenül a népköltési, de éppen csak hogy értéklik, egyébként nem törődnek vele. A 'nép' jelszóval dolgozó áramlatok fel-felkapják ugyan néha a népköltés témáját is, de a hag}Ományos, szólam módszerű értékítéleteken és legfeljebb az ezekből fakadó – és rendszerint termékfélén – irodalmi programmonkon tul így sem szoktak jutni.

De ez nem jelentheti azt, hogy az irodalomkutató önismeretét – helyzetét az irodalom szemlélésében – nem tenné tudatosabbá és világosabbá egy-egy pillantás a népköltés felé – egy pillantás az irodalom legősibb múltjába.

A népköltés meghatározásában nem is szükséges nagyon mélyre ereszkednünk. Elég kiemelnünk szóbeliségét az irodalom Írásbeliségével szemben és paraszti hagyományosságát az irodalom városi egyéniségével szemben: hagyományos voltát a művelődés javainak haladásával szemben. (A népi kultúra művelőtaról és a városihoz való viszonyáról sokat lehetne mondani még, de ezt már megtettem egy másik tanulmányomban*) – legyen szabad erre utalnom.)

Keletkezési kérdéseket szándékosan nem vihet bele a meghatározásba az ilyen definíciót helyettesítő rámutatás. Mert a népköltés csak helyzeténél fogva egységesen meghatározható valami, származásának kérdése több irányba vezet. Igen sokféle elem az, ami a parasztság hagyományozott irodalmában összeverődik egy közös életformába. Egy ősi közösség kollektív és átöröklött szellemi terméke épp úgy lehet néphagyomány, mint felülről leszüremlett, városi művelődésből átvett életformák és szellemi tartalmak. A közös életforma, a szóbeli, kollektív hagyományozás közös

*) A néphagyományok megmentéséről, Debreceni Szemle 8, 1934, 219 kk

külső és belső formát alakít ki a különböző forrásokból származott néphagyományok között. De a legkézzelfoghatóbb, ami igazán egyéletesen jellemző az egész népköltésre, az a helyzete, az életkörülményei, a sorsa.

Az előszóbeli irodalomnak, mint tudjuk, nem lehet szövegkánonja, mint ahogy folytonosság nélkül való, meg-megszakított létezése nem is tenne ilyet lehetővé. Hiszen valóban csak addig 'létezik', amíg valaki előszóval meg jelenti, azután megint elmerül, pusztá emlék-anyaggá lesz, egy esetleges következő megjelenítésig. Ez nyilvánvalóan arra vezet, hogy mindenki, aki a közönség előtt megjeleníti, annyit változtat rajta, amennyit csak akar. Jobban mondván annyit, amennyit lehet. A ritkább esetek közé tartozik ugyanis, hogy a közönség először hallja a művet – dalt, balladát vagy mesét. Ismert szövegről lévén szó, a szövegben nagy változtatást nem tűr meg. A tömeg kritikai szelleme ragaszkodik a hagyományhoz. Éppen abban különbözik a 'nép' szellemi életformája a 'felső' kultúrrétegetől, hogy nem a *haladásban*, hanem a *hagyományban* él. A megjelenítő természetesen ki van szolgáltatva hallgatóságának – ami a közönségnek nem tetszik, azzal nem próbálkozhatna még egyszer. A népköltés közönségének pedig erőszakos újítás nem tetszhet.

Az ilyen változtatások vagy változtatási kísérletek nem is a leglényegesebbek. Nem csak a közönség, hanem a megjelenítő is hagyományhű ízlésű, szabad akaratából változtatni a szövegen semmi törekvése nincs. Előfordul viszont, hogy akarata ellenére, emlékezőtehetségének fogyatékosága miatt lesz más a szövege, mint az, amit ő hallott. Idők folyamán a szöveg nagy változásai következhetnek ebből – de mégsem akkorák, mint ahogy gondolni lehetne. Mert nem úgy áll a dolog, hogy A-tól eltanulja a szöveget B, B-től C és mindegyik ront valamit rajta. Van ugyanis két körülmény, amelyek bizonyos tudattalan szövegírálat, sőt szöveghelyreállító filológiai munka az eredménye a néphagyományok életében. Az egyik az, hogy aki megtanulja a szöveget, rendszerint nem egy, hanem több embertől tanulja. A másik pedig az, hogy nem egyszer, hanem többször adja elő a szöveget az, akitől azután eltanulják. Azzal, hogy párhuzamosan tanulnak több egyéni szöveget, az egyéni különbségek simítódnak el; azzal, hogy többszöri hallomás után tanulják meg, az előadó pillanatnyi rögtönzéseinek vagy változtatásainak kiküszöbölésére nyílik alkalom. Ennek a jelenségnek, amelyet a folkloristák »a néphagyományok önhelyesbítése törvényének« (Walter Anderson), neveznek, az a következménye, hogy az előszóval hagyományozott népi

szövegek néha csodálatosan hosszú ideig fenn tudnak maradni aránylag épen és változatlanul. Ez a 'szövegállandóság' – mondanom sem kellene – természetesen egészen más, mint az írott vagy éppen a nyomtatott szövegé. Minden egyes megjelenítés mégis csak különbözik valamennyi többitől: a népköltés hagyományozása állandó fluktuálást, lassú megmásulást jelent, csak éppen a hirtelen, véletlen ugrásokat nem ismeri.

A feledékenység tehát nem nagyon gyors rombolója a népköltésnek. A meg nem értés annál hamarabb teszi tönkre a hagyományozott szöveget. Ezt nem úgy kell érteni, hogy ha a szöveget nem értik meg, akkor nem is hagyományozzák tovább. A hagyományörző népi kultúrákra – legalább is a mostani európaiakra – jellemző, hogy mindent felvesznek, ami hagyomány, olyat is, amit nem értenek meg. Igyekeznek azután, ha felvették, ezt is továbbadni. De természetes, hogy a megjelenítők emlékezetében egy részben vagy egészben megértetlen szöveg csak igen tökéletlenül rögződik meg. Természetes az is, hogy ilyenkor az automatikus helyesbülésnek is igen kevés szerepe lehet. A hagyomány ínéig egy ideig vonszolja magával a meg nem értett darabokat, ezek mindig jobban romlanak, mindig felismerhetetlenebbé válnak, a 'széténeklés' (*Zersingen*) folyamata mindig jobban kikezdi őket, amíg azután annyira töredékesek és értelmetlenek nem lesznek, hogy minden hagyománytisztelet mellett sem találnak már megjelenítőre és közönségre.

Ilyen megértetlen, gépies hagyományozásra elsősorban olyan darabok jutnak, amelyeknek keletkezése távol esik a hagyományörző kultúrrétegtől, vagyis amelyek a *gesunkenes Kultur gut*-hoz tartoznak. Ez a két kifejezés, a *gesunkenes Kulturgut* meg a *Zersingen* az újabb német népköltészet-kutatás dédelgetett szakkifejezései egy szép jelszó formájában megfogalmazott kutatási axióma mellett: »A nép nem produkál, csak reprodukál.«

A német elmélet, amelyet ezek a jelszavak fejeznek ki, azt állítja, hogy nincsen olyan népi művelődési tulajdon és hagyományanyag, ami nem 'fölülről', a haladást képviselő rétegektől került volna 'le.' A nép a hagyományörzésnél nem tesz egyebet, mint hogy bizonyos időre megőrzi egy előző kor felsőrétegbeli művelődését – addig, amíg át nem vesz valami újat, a felső rétegnél időközben már szintén elavultat. A népi kultúra nem volna más, mint a felső réteg néhány nemzedék előttről eredő kultúrájának megmerevedett tükörképe.

Természetes, hogy ennek az elméletnek sok mindenben igaza

van: aki ismeri pl. a francia népdalokat vagy a német népviseletei, az könnyen ráismerhet a rokokó-lírának meg a múlt századok úri divatjának mására. De, hogy ezzel a jó jelszavakkal fölszerelt *gesunkenes Kulturgut-elmélettel* a népköltés eredetének kérdése nincs megoldva, az is világos. Hiába mondjuk azt, hogy a mostani népdalok a barokk, vagy akár a biedermeier divatos műdalai voltak. Tudjuk, hogy a biedermeier, meg a barokk lírikának a műköltészetben belül múltja, fejlődése, hagyományai vannak: hogy többé-kevésbé egyenes vonalban le lehet családfájukat vinni a virágzó középkor nyugateurópai lovagi lírájáig. A 12-13. század pedig olyan kor, ahol az írás és olvasás művészete még távolról sem általános, ahol a költők maguk is nagyrészt analfabéták. Ilyen módon a mi műköltészetünk hagyománya is olyan korba vezet, ahol az irodalom életformája még nem kizárólag az írás volt. Más szóval: még a műköltészetet is vissza tudjuk vezetni az irodalmi Írásbeliség korának küszöbéig – és ezen túl a teljes szóbeliség korába legtöbbször csak azért nem tudjuk követni, mert a pusztán szóban hagyományozott költészet természetesen nem tudóit magának fennmaradó formát adni.

Hogy a műköltészet szóbeli irodalom hagyományaiból épült fel, mindig és mindenütt, ahol ki kezd alakulni, abban, azt hiszem, különben sem kételkedhetik senki, még ha nem is gondolunk arra, hogy az íráshasználat legkezdetlegesebb korában is mindenütt találunk már *kevésbé* kezdetleges irodalmat vagy ilyenre utaló nyomokat. Ez aztán azt jelenti, hogy hiába műköltészet utánzata a *mai* szóbeli irodalom akár nagy része is, a műköltészet maga is szóbeli irodalomból sarjadt. Igaz, hogy ez a feltételezett és nyomokban gyakran fenn is maradt ősi szóbeli irodalom nem volt szükségképpen *népköltészet*. Nem volt minden esetben a hagyományörző 'alsó' rétegé, hanem gyakran a kultúra haladását hordozó vezetőké. Példának erre a homerosi hősköltészetet említhetném fel. De arra is vannak határozott nyomok, hogy már az íráselőtti korban is voltak valódi népi, alsó rétegbeli, hagyományörző és izlésű művek. Felcsillannak ilyenek a nyomai az antik irodalomban, a középkorban pedig kivált a lovagi lírában, de még inkább a semmi divathoz nem kötött vándordiák-költészetben, amilyenek a Carmina Burana darabjai. Elméletileg sem valószínű ilyen módon, hogy a népköltés ne is lehessen más, mint magasabb rétegek lesülyedt műköltészete. Egyes műfajoknál: táncszóknál, babonás cselekmények szövegénél vagy babonás történeteknél, magyarázó mondáknál nem is lehetne magasabb kultúrából való leszüremlésre gondolni. Amellett úgyszólván minden

népi műfajban vannak hagyományok, amelyekre a szintén rendelkezésre álló német szakkifejezés illik: *primitives Gemeinschaftsgut*. Él még most is olyan költői hagyomány a hagyományörző rétegben, amelyik eredetében nem csak az íráselőtti korra nyúlik vissza, hanem arra az időre, amikor az emberi közösséget művelődési rétegződés még nem bontotta két részre, amikor még alkotó és fölvevő szoros egybeforrásával, egyének szerint nem differencián, egyéni munkával és szellemi tulajdonnal nem atomizált módon jöttek létre a szellemi javak. Jellemző az ilyen még igazán 'kollektív' szellemi életű közösségre, hogy a költészet legrégebb hozzáférhető formája a kórus, amelyben a szerző, illetőleg a megjelenítő még el sem különült a közönségtől.

A népköltésről eddig elmondottakat a logika nyelvén 'formális határozmányoknak' lehetne nevezni. Erre pedig azért volt szükség, hogy abban, amit itt elmondok, kívül maradhassak az irodalomtudomány területén, vagy, ha érintem, csak kívülről közledek hozzá. Ha annak a kérdésnek a megbeszélését akartam volna a középpontba helyezni, hogy mi az irodalmi jelentősége a népköltészetnek: hogy mit tanulhat tőle az irodalom, akkor a témának ilyen korlátozása nagyon helytelen lett volna. Az ilyen normatív irodalomtudománytól, de még a programhirdető irodalmárságtól is vagyunk azonban annyira távol, hogy ehhez hasonló kérdés nem foglalkoztathat bennünket. Fontos lehet számunkra viszont az, hogy az irodalom múltjából és hagyományából – tehát a jelen irodalom körén kívülről – férközzünk közelebb a lényegéhez. És a népköltés ilyen általános, *formális* ismerete talán ehhez segíthet bennünket közelebb. (Kiegészítője ennek a dolgozatnak az előbb idézett tanulmányom, amelynek célja a néphagyományoknak és a városi kultúrához való viszonyoknak *belső* jellemzése.)

A népköltésnek régi formája – olyan, amelyik *gesunkenes Kulturgut*-ot még nem ismerhetett – teremtette meg végső elemzésben a mi irodalmunkat. Ez kétségtelen. Könnyelműség volna állítani, hogy az ilyen őskorba való visszapillantások pusztán csak a történést érdeklik, az irodalmi meglátást, az irodalomba való beleélést, a mély irodalomismeretet pedig nem mozdítják elő. Elég rámutatni az irodalomnak formai határozmányaira. Minden irodalmi alkotásnak az alapja szellemi mozzanat: gondolat, eszme, lelkület vagy ahogy éppen nevezni akarjuk. Az is nyilvánvaló, hogy a tartalmat, ami a szellem hordozójává lesz, szintén függetlenül alkotja meg az író. De a szellemmel telített tartalom meg-

formázása, az irodalmi mű *formája* – ez a harmadik mozzanata az irodalmi alkotásnak, ez a legkevésbé szabad, ezt szűkreszabott lehetőségek, hagyományban gyökerező áthághatatlan törvények kötik. És ezek a törvényszerűségek, amelyeket hagyományok és lehetőségek kényszere alkot, az irodalom népköltészeti őskorában lelik minden bizonnyal nyitjukat. Ezeknek a megértéséhez és helyes értékeléséhez hasznos a népköltés egyszerűbb, keveretlenebb és így *áttekinthetőbb* körülményeinek az ismerete.

Tisztában vagyunk azzal, hogy az irodalmi alkotás valami összefogása, sűrítése, kézzelfoghatóvá tevése, konkretizálása egy magában nem egyértelmű vagy legalább is szavakban és diskurzív formában nem létező gondolati tartalomnak. A gondolati vagy általában a szellemi tartalom – vagy még pontosabban: a szellemi *situáció* –, a költői alkotás magva, kifejezést keres. A szellemi situációnak a kifejezést a *nyelű* adja meg: egy 'nyelvbéli gesztussal' konkrét érvényességet és tömörséget és ezzel irodalmi formát ad neki. (André Jolies.)

Arra kell most gondolnunk, hogy a szellemi situációnak a nyelv alkotóan formáló gesztusával előállott konkrét és tömör megjelenítései olyan alakulatok, amelyek nem maguktól értetődnek. Keletkezésük törvényszerűségei nem a gondolati és szellemi alapon vannak, nem abban, amit Jolies *Geistesbeschäftigung*-nak nevez, hanem azon kívül Ennek meg az a következménye, hogy a szellem az irodalomban függésbe kerül egy többé-kevésbé mechanisztikus, tehát megismételhető folyamattól. Más szóval: mód van arra, hogy konvenciók alakuljanak ki az irodalom *formáiban*, akkor is, ha a szellemi tartalom mindig új, mindig változatos, soha meg nem ismétlődő.

Ha a való helyzetet nézzük, meggyőződhetünk róla, hogy alig van irodalmi alkotás, amelyet a meglehetősen kis számban megállapított műfajok egyikébe ne lehetne besorozni. Minden műfajnak megvannak a maga át nem hágható törvényei, olyan törvények, amelyek az alkotás szabadságát formai kényszerekkel – vagy jobban mondván a megformálási lehetőségek korlátozott számával – a legszűkebb határok közé szorítják. Nem lehet tagadni, hogy az irodalomnak minden nem-szellemi és nem-gondolati, hanem formai eleme (leírások, jellemzések, megjelenítések, bonyolítások, érzékeltetések stb. módja) kevésszámú szkémára és konvencionális sablonra vezethető vissza. Ezek a konvenciók pedig annál kirívóbbak, annál kevésbé vannak leplezve, minél gyöngébb vagy minél kiforrotlanabb, tehát egyéni kifejeződésre minél kevésbé képes az alkotó szellem. A kifejtett nagy tehetségek a

legkevésbé konvencionálisak – de igen jellemző, hogy a legnagyobb és legfüggetlenebb zseni kezdő munkái is rendszerint telve vannak a legotrombábban konvencionális elemekkel. A külsőségek individuumok előtti korból származó hagyományainak leveletéséhez – jobban mondva leplezni tudásához – idő és fejlődés kell. Ha viszont az irodalom legsó rétegeihez: az epikában a detektív- vagy limonádé-regényhez vagy a filmhez, a drámában az operetthez, a lírában a szentimentális slágerhez ereszkedünk alá, őrzésében jellegzetes népköltés között: a mindenfajta irodalom kifejezés felépül, zavartalanul, minden 'irodalminak' – vagyis egyéninek és művészinak – elismert másodlagos elemtől háborítatlanul figyelhetjük meg. Minél mélyebbre ereszkedünk le, annál inkább lefoszlanak, lemaradoznak az irodalmi eszközök, annál csupaszbabban maradnak meg az egyszerű formák, a hagyományos megoldásai a gondolat megformázása és kifejezésre juttatása feladatának.

Félreismerhetetlenül mutat ez arra, hogy hol kereshetjük a kapcsolatot a haladó kultúrát képviselő irodalom és a hagyomány őrzésében jellegzetes népköltés között: a mindenfajta irodalom formakényszerében, formális törvényszerűségeiben. Az éles különbség csak az, hogy az irodalomnak lepleznie kell ezt a kényszert, törekednie kell arra, hogy elfeledtesse magával és a közönségével, hogy alkotásában és alkotásainak sokféleségre való törekvésében nem *szabad*; a népköltés pedig maga a hagyomány és a hagyomány tisztelete, ezért a megformázás hagyománya is tisztán és világosan szemlélhető rajta.

Jó, ha tudatosítja magának az irodalomkutatás, hogy még ma is él az irodalom mellett és alatt valami alsó áramlat, amely ugyanonnan ered, mint az irodalom maga. Leplezetlenül megtudta őrizni ez azokat az alkotási törvényszerűségeket, amelyeket az irodalomnak sajátos küldetése: haladó és vezető volta miatt lepleznie és alakítgatnia kell. Az irodalom szelleme egészen, tartalma nagyrészt az egyén teremtő erejének a megnyilatkozása, de a szellem és tartalom külső és belső megformáltsága az irodalom előtti korból öröklött és ott találja meg a magyarázatát. Éppen ezért van az irodalomtudománynak a folklorisztikára szüksége néha az irodalom és az irodalmi alkotás mély és teljes megértéséhez és átéléséhez.

Megjelent a Kerekasztal II, 1936. évi kötetében a 27-33. lapokon.